Марківський полк поспішно покидав місто. На порожніх вулицях, занесених снігом, пронизливо верещали ковані колеса обозу, тріскали безладні постріли, схоплювалися крики й лайка. Обиватели щільно зачиняли віконниці, замикали двері й, здавалось, затамовували дихання, намагаючись нічим не привернути до себе уваги війська, що тікало перед Червоною Армією.

В квартирі присяжного повіреного Бараха вікна не мали віконниць, і тому в кімнату долітали всі звуки з вулиці. Зарипів дощатий тротуар під важкими чобітьми. Барахова дружина, Федора Михайлівна, обережно опустила на блюдечко чашку з чаєм і прислухалась.

— Зупинились?

Від її здушеного шепоту у Бараха тривожно забігали очі, він витяг до вікна шию і затаїв видих. Крізь сріблясті розводи на мерзлих шибках проступала ніч, десь на заметах стогнав вітер і кидав у шибки сухим снігом.

— Поминули,— видихнув Барах і вже голосно сказав: — Налий чаю, міцного! — І, щоб зовсім загладити враження від щойно виявленого страху, вдавано байдуже заспівав: "Налей, налей бокалы полней..." — але його спів скидався більше на схлипування, і він ніяково замовк.

Настрашений панікою в місті, Барах твердо вирішив і собі тікати з білими на південь. Одна зібрана валізка вже стояла під стіною, а решта речей і скриньок ще валялися серед кімнати. Щоб розвіяти тоскну мовчанку, Барах, потираючи мерзлякувато руки, сказав:

— Ну й мороз, так десь можна й замерзнути!

Федора Михайлівна звела на нього великі з поволокою сірі очі, затінені довгими віями. В кожному русі чоловіка проступала нерішучість,

що робило його смішним, коли він намагався говорити байдужим голосом, і це дратувало Федору Михайлівну. Стримуючи себе, вона сказала:

— Засвіти лампадку.

— Що за тон, Доро?

Вразив його не стільки безапеляційний тон, як іронічна глузлива посмішка. Вона глузувала з його вагання у відношенні до денікінської армії, але ж тепер питання вирішено остаточно, і Барах знизав плечима.

— Що значить, засвіти лампадку? Ти все ще боїшся де-нікінців? Що це тобі — матросня, чи що? Кращий полк нашої армії! Нарешті, ми ж з ними, а не з кимсь іншим будемо тікати, а ти якісь заклинання вигадуєш.

— Засвіти лампадку. Слуцькі теж збиралися з ними тікати.

Будинок Слуцьких стояв через вулицю. Сьогодні цілий день навколо нього літало пір'я з випущених перин. Барах навіть підстрибнув на стільці: він уже давно не має нічого спільного з різними слуцькими і сварився, коли дружина забувала про це:

— Ти Слуцьких не став мені в приклад, ми ікони тримаємо не для показу.

Глузлива посмішка, що все ще не сходила з губ Федори Михайлівни, нарешті збурила Бараха:

— Чого ти хочеш, може, краще нехай нас повісять?

— Я хочу заснути й прокинутись у царстві, де не будуть питати ні віри, ні родичів.

— Тобто на більшовиків чекати! Чого ти від мене хочеш, щоб я став "пролетарі*! усіх країн..."? Це не моя програма.

— Не кричи, дитину розбудиш. Табличку зняв з дверей? Я просила тебе.

— Ти мене починаєш дратувати!

З другої кімнати вийшов кучерявий хлопчик у довгій сорочечці. Кулачками він розтирав припухлі від сну очиці й безпорадно кліпав на світло.

— Мамо, і нам солдати будуть випускати пір'ячко з подушки?

Федора Михайлівна підхопила хлопчика на руки й з докором глянула на чоловіка.

— Вони вже поїхали, дитинко, нас ніхто не зачепить, ходім спатки, а завтра й ми підемо далеко, далёко.

Барах наморщив чоло: прізвище, якого він не міг перемінити разом з віросповіданням, стояло під його професією: "Присяжний повірений". Ці слова він вважав за надійну барикаду і тому не тільки не знімав з дверей таблички, а навіть начистив її самоварною маззю, але дружина, можливо, мала рацію, і він мовчки поліз на стілець, щоб хоч засвітити лампадку перед образком Ісуса Христа: не всі ще денікінці вийшли з міста. От знову чути кроки за вікном. Хтось зупинився проти гайку. Барах наставив вухо. Із спальні вийшла Федора Михайлівна і уклякла біля столу. Сріблясті квіти на шибках ураз спалахнули рожевим відблиском, мабуть, од запаленого сірника.

В кімнаті ніби голосніше зацокав годинник, ще дужче зашипів самовар.

Барах обережно зліз із стільця і теж став біля столу, повернувши голову до дверей.

— Хтось, мабуть, хоче прикурити, а надворі такий вітер.

— До нас,— сказала Федора Михайлівна.— Виглянь у сіни.

— Навіщо я буду виглядати—відказав Барах, нервово знизуючи плечима.— Я хочу пити собі чай.— Він присів до столу і щойно підніс до рота ложечку з варенням, як у двері хтось постукав. Барах поперхнувся, а Федора Михайлівна помітно зблідла. Після короткої паузи грюкання повторилось, але тепер уже до кулаків приєдналися й закаблуки, потім зарипів сніг під самим вікном, і шибки знову спалахнули, але вже від пострілу. Федора Михайлівна зойкнула:

— Не відчиняй, Лев, чуєш, погаси лампу!

Барах все ще тримав біля рота ложечку з варенням і не ворушився. Федора Михайлівна навшпиньках підійшла до сіней, тоді він звівся на ноги і, мов заворожений, чіпляючись за стільці, вийшов у сіни. Двері вже тріщали від ударів, і Барах не своїм голосом крикнув:

— Хто там? Прийдіть завтра!

З вулиці забубоніли сердиті голоси. Барах, увесь тіпаючись, почав знімати засуви з дверей.

Федора Михайлівна напружено вслухалася в голоси, вони вже чулися в сінцях. Може, бандити? В кімнаті всі речі були на виду: в кутку стояв рояль з нотами на пульті, під стіною — поточений шашіллю буфет, в другому кутку — етажерка з пожовклими книжками, а біля неї

перев'язана мотузкою валізка. Вона була найбільше примітна, а в ній увесь їхній скарб. На стінах залишилися тільки вицвілі фотографії та в кутку під стелею тьмяно виблискувало сусальне золото на образах. Федора Михайлівна машинально звела очі на бліде обличчя з гострою борідкою і прошепотіла:

— Господи, пережити б цю ніч!

Коли йа порозі почулися кроки, вона ступила в тінь під лампадку і, поклавши на грудях иахрест руки, заклякла. Слідом за Барахом, який задкував до кімнати, увійшов з револьвером у руці поручик у сіро-блакитиій шинелі і в папасі з кокардою. На його молодому обличчі, свіжому з морозу, мов ліхтарі, променіли великі карі очі, обведені синцями. За поручиком увійшов вайлуватий солдат з рушницею. У Федори Михайлівни відлягло від серця, вона вже вдоволено посміхнулась, хоч офіцер продовжував викрикувати початі, мабуть, ще в сінях слова:

— Тільки з ваших вікон... Балабухо, ти бачив? Солдат гримнув як з бочки:

— Так точно, ваше благородіє, тільки ссюдова!

— Хто стріляв?

Барах зовсім розгубився і зиркав по кімнаті, ніби й сам шукаючи, хто б міг стріляти з його кімнати в денікінських солдатів, і винувато відказав:

— Самі бачите,— жодної кватирки немає у вікнах.

— Отак нас проводжає вдячне населення!—не слухаючи його, викрикував поручик!—Армія дубіє на морозі, армія проливає кров, а

вони,— поручик глянув на стіл,— тішаться біля самовара. Росія гине, а їм байдуже, нехай бог подбає, а вони за це йому свічку поставлять!

Поручик широким кроком пішов поза стіл і стикнувся з поглядом Федори Михайлівни. її очі горіли, ніби жарини в попелі. На тлі чорного плаття, яке м'якими зборами облягало її стрункy постать, особливо чітко вирізнялося матове обличчя з грецьким вузлом чорного волосся на голові. Вражений її вродою, поручик навіть ступив крок назад і ґречно вклонився:

— Пардон, пані, пробачте.

Федора Михайлівна відповіла одним порухом довгих вій і бархатним голосом сказала:

— Ви тепер переконалися, пане поручик, що трапилася помилка?

Барах зразу оцінив враження, справлене його дружиною на офіцера, і заговорив уже тоном гостинного господаря.

— Знайомтеся, пане поручик, моя дружина. Теж збирається з вами тікати.

Поручик ображено скинув головою:

— Як ви сказали, тікати? По-вашому, ми не відходимо, а тікаємо перед купкою червоних голодранців, озброєних дрючками? Цвіт Добровольчої армії тікає? Та як ви смієте? — і вигукнув, як вигукували різні чорносотенці, образу, з садистичним задоволенням натиснувши на слово "морда".

Барах пополотнів. Не знаючи, що чекати далі від офіцера Добрармії, він машинально затулив обличчя руками. Федора Михайлівна нервово кусала враз посірілі губи.

. — Для нас теж неприємні ці дні,— сказала вона глухо.— Бачите, і ми збираємось виїздити.

— Ваше ж прізвище Барах. Ви гадаєте, що я повірю вашим іконам, оцій лампаді?

Барах уже встиг опанувати себе і сказав навіть з. нотками образи:

— Прізвище, пане поручик, не може служити перепоною для релігійних переконань.

Поручик саркастично посміхнувся.

— А прийдуть червоні, кого ви замість Христа притулите? Цим мене не обдурите. Ми зараз виведемо вас на чисту воду.— Обличчя йому перекривилось.— Балабухо, як прозивався той аптекар, що через дорогу?

— Слуцький, ваше благородіє!

— Він теж присягався, що православний?

— Так точно, ваше благородіє, в обман ввідеиіє робив.— Солдат вишкірив зуби і фамільярно підморгнув до поручика.— Прикажете починати?

Федора Михайлівна одним ривком заступила двері до спальні, але поручик, не сходячи з місця, показав на ікони. Солдат багнетом сковирнув образок, і він упав йому під ноги. На стіні залишилася чотирикутна пляма і пацьорки старої павутини. Поручик здивовано звів брови і, ніби щойио зрозумівши нетактовність, сердито крикнув на солдата:

— Геть, скотина!

Солдат переполошеними очима глянув на розгніваного офіцера, потім на збентежених господарів і, балансуючи на пальцях, як ведмідь, пішов до передпокою. По дорозі він узяв з буфета срібну сільницю, о'бдйвився з усіх боків і поклав до кишені. Поручик уже байдуже збив на потилицю шапку і криво посміхнувся:

— Трапляється. Мій предок був чи то магометанин, чи то шизофренік. Взагалі, оригінал! Ви злякалися, пані! Пробачте, ми не бандити, і ви ж самі хочете тікати під нашою охороною. Зайшли на вогник, як кажуть. Дозвольте присісти?

Барах нервово засміявся й заметушився біля поручика.

— Будь ласка! Прошу роздягатися, ми так рідко тепер зустрічаємо справжніх людей. Доро!

У Федори Михайлівни на віях блищали росинки сліз. Через силу вона підійшла до столу і указала на стілець.

— Прошу, пане поручик. Дозвольте налити вам чаю? Самовар гарячий.

Поручик розстебнув шинелю, на .френчі золотою оздобою заграв георгіївський хрест.

— Ви справді вірите в бога?

— А чому ні, хіба це незвичайно?

'— Задаремно, панове. Більшовики не вірять у бога і перемагають, а ми правимо йому молебні, кадимо фіміамом, щоб заступився за святую

Русь, і все надаремно. Ви теж попрощаєтесь із своїм кубельцем.— Він обвів кімнату очима й бридливо поморщився.— Революція видме з нього увесь сморід. Так, так, життя наше пішло шкереберть.

— Невже нам Антанта не може допомогти? — спитав Барах.

— Антанта? О, Антанта охоче вкладе вам у руки гвинтівку, аби тільки ви погодилися стріляти в більшовиків, але не вимагайте від неї самопожертви. Долар і шилінг не знають сантиментів, їхня мова— деренчання арифмометра, а не ідилія тургенєвських дворянських гнізд. Більшовики, панове, кинули виклик старому світові. Га, це наша матушка Росія? їй-богу, молодці!

— О так, я теж захоплююсь,— проказав розчулено Барах, намагаючись попасти в тон поручикові.

— Як, як?

Барах злякано витріщив очі:

— Ви ж кажете...

— Факт, вони створять нову Росію, перед якою навіть пихатий долар скидатиме шапку, але нас вони викинуть на смітник... Разом із нашими богами і ідеалами.— Поручик підпер чорняву голову рукою з тонкими пальцями і задивився в одну точку. Федора Михайлівна, гадаючи, що він уже заспокоївся, присунула ближче чашку:

— Ваш чай, пане поручик, вже захолов, може, гарячого налити?

Поручик підвів очі, і Федора Михайлівна тільки зараз помітила в них надмірний блиск, синці під очима ще більше поглибились, а щоки зів'яли, як пелюстки прибитої морозом квітки, і їй заманулося враз хоч чаєм його розважити, і простягла руку, але поручик різко відсунув

чашку, обвів Федору Михайлівну важким поглядом, і зла посмішка перекривила йому губи.

— Я ліси, луги втратив, став катом своєї батьківщини, стою над безоднею, а ви гадаєте втішити мене чашкою холодного чаю, ложечкою вишневого варення? Як же дешево ви ціните наші жертви!

Барах, знову гублячись від його істеричних вигуків, закліпав переполошеними очима до Федори Михайлівни. Вона вже сердито насупила брови:

— Чого ви хочете, пане поручик?

— Де Мініни й Пожарські? — Поручик уже нервово крокував по кімнаті.— Лихоліття на Русі, в стольному граді усівся на престолі ревком, рев-ком!. Ком... Він підкотився мені до горла, душить мене, а ми хочемо чаєм відкупитись.

Федора Михайлівна рвучко зняла свої ажурні сережки й кинула їх на стіл. .

Поручик навіть не глянув на сережки, а розпачливо крикнув:

— Балабухо!

— Чого зволите, ваше благородіє? — відгукнувся солдат із сіней.

— Куди ми йдемо?

— В направленії обратного движенія, ваше благородіє!

— Ну, а далі що? — Поручик обернувся до Бараха.— Ви ж усе знаєте, скажіть — фініта ля комедіа?

— Більшовики беруться створити на всьому світі соціалізм, але, як каже священне писання: "Человек предполагает, а бог располагает".

— Бог? Ось ваш бог! — Поручик з серцем наступив чоботом на образок.— А-а, ви віруєте в бога, ну протестуйте, кличте на мене грім, кличте блискавки! Але вам байдуже ця наруга, а мені не байдуже: я плачу, я ридаю, бо топчу своїх богів!

— Не ми богові, а бог нам заступник,— сказала Федора Михайлівна, піднімаючи з підлоги потоптаний образок.

Поручик видивився на неї дикими очима, потім упав на стіл головою і забився в істериці.

— Води, дайте холодної води! — заметушився біля нього Барах, злякавшись його сліз більше, ніж крику.

Федора Михайлівна презирливо викривила губи. Не поспішаючи, налила склянку.

— Ви ж мужчина, пане поручик!

Поручик відвів рукою склянку з водою, але схлипувати перестав.

*— Дайте мені розтопленої смоли. Ну, хоч спирту!

— Може, повечеряєте з нами? —г— спитав Барах, присідаючи до столу.— Доро, що там є? А ви, пане поручик, будьте як дома.

— О ні,— покрутив головою поручик,— цього я зараз можу побажати тільки своїм ворогам. Я тепер безхатній пес, який загубив на ярмарку свого хазяїна і виє серед майдану. Ох, як мене тягне завити по-вовчому, щоб трава пожовкла від моєї туги. Коли ми взяли Орел, перед нами була

вже Москва! Як я сміявся, як я плакав. Я знову утверждав-ся в житті. Ви розумієте, що це значило для нас!

— Вульгарно кажучи, все одно, що виграти ва-банк. Давайте вип'ємо за...

— Рябинової?

— То, може, хочете білої?

— Ви мені дайте надію, хоч крапельку надії, що ми знову почуємо дзвони Білокамінної, що в мені знову вшанують потомка старовинного дворянського роду Ухтомських.

Барах перезирнувся— з дружиною і з подвійною люб'язністю подав йому на тарілці шинку, але поручик байдуже відсунув тарілку. Він дивився на Федору Михайлівну вже ніби витверезілими очима й говорив:

— Не сердьтесь, люба папі, за один погляд таких очей, як ваші, я ладен нести своє горе через роки, тільки не дивіться на мене, як на бандита, Доро Михайлівно!

— Мене зовуть Федора Михайлівна,— сухо відказала вона.

Барах суворо глянув на свою дружину.

— Доро, ти завжди виносиш свій настрій на люди.

— Пробачте, я можу піти? — і вона встала з-за столу.

— Ні, ні,— благально проговорив поручик, і його рука безсило впала на сережки. Очі йому враз спалахнули, як у картяра на великий банк, він затиснув сережки в кулак, але зустрівся з холодним поглядом Федори

Михайлівни і зняв із столу руку.— Не женіть мене від себе, благаю. У вашій присутності я за кілька місяців уперше зігрівся. Нехай потім ви будете згадувати про мене, як про бандита, але зараз...

— Ніхто не буде згадувати,— вставив Барах.

— А мабуть: ніхто й ніколи!

— Пане поручик, ви не так мене зрозуміли.

— Був Ухтомський і зник, як бульбашка на воді. А я хочу жити! — В його голосі знову забриніли істеричні нот-" ки — Я не хочу по-дурному гинути від дрючка історії, я не хочу ходити з шарманкою попідвіконню Антанти й грати: "Разлука ты, разлука, чужая сторона..." Чужая сторона..., От наша доля! От вам божеський суд за те, що ми возжигали йому лампади... Прокляття! Але ми так легко не здамось. Ми зубами будемо вгризатися в свої пороги. Я хочу жити, хочу видовищ, музики. Грайте, Федоро Михайлівно! Ви ж, певно, граєте!

Вона здригнулася не стільки від його вигуку, як від почуття, що опанувало нею: його слова викликали в ній співчуття, І Федора Михайлівна мимоволі глибоко зітхнула.

— Я погано граю, пане поручик.

— Зараз ми всі погано граємо. Навіть міни гарної нездатні зробити. Ну, хоч пару звуків, благаю вас!

Федора Михайлівна тремтячою рукою почала листата ноти. Нарешті зупинилась на дитячій п'єсці. Це був старовинний менует. Поклавши пальці на жовті клавіші, вона на хвилину завмерла. Поручик стояв поруч, і вона чула його схвильоване дихання. Може, ненароком його гаряча рука торкнулася її оголеного плеча, і вона здригнулась, як від електричного струму, і звуки вирвалися ніби сполоханою зграєю, потім у

хвилях туману заколивався вінок із прозорих мавок, а на зелену галявину вже вийшли білі берізки і пішли в танок, який нагадував коливання хвиль. Тінь поручикового профілю з рівним носом коливалась у такт музиці на стіні. На устах йому застигла дитяча посмішка. Він знову торкнувся гарячими пальцями ліктя Федори Михайлівни, і вона розслаблено опустила руки на коліна.

— Ви провели мене через дитинство, Федоро Михайлівно. Я так вам вдячний... Здається, було ж так недавно, і вже над безоднею. Страшно! А вам?

Поручик нахабно поклав свої випещені пальці їй на коліна, кров ударила їй у голову. Федора Михайлівна стру* шує головою і ніби прокидається, кладе руки на клавіші, але пальці її вже не слухаються. Поручик ближче присуває стілець, її плече відчуває вже його тепло, він мружить очі, нахиляється над клавішами і бере густий акорд.

— Ви пам'ятаєте лярго із сьомої сонати Бетховена?

— Доро, ти, здається, щось грала, схоже на Бетховена? Поручик скинувся, як від холодної води, й обернувся:

за його плечима стояв у позі послужливого господаря Барах. Під поглядом злих очей він,позадкував до етажерки з книжками.

— Бетховен починав глухнути,— казав далі поручик,— до нього наближався кінець...

Пальці натисли на клавіші, вони податливо вгнулися, і звуки, повні протесту й скарги, забилися об мерзлі шибки.

Федора Михайлівна підвелася, затаївши подих, і стала біля рояля. Поручик увесь поринув у звуки, і його обличчя з червоними вередливими губами засмикалось у такт мелодії. Коли він підводив очі і довгим,

поглядом зупинявся на Федорі Михайлівні, по її тілу пробігав ніби терпкий трунок, а з грудей мимохіть виривалося здушене зітхання. Рояль стогнав від похоронних акордів, і поручик ніби катував себе ними. Нарешті він обронив на груди голову і звуки завмерли. На вулиці теж стало тихо, чутно тільки, як десь віддалялася по мерзлому снігу підвода. Балабуха просунув голову із сіней і тривожно зашепотів:

— Ваше благородіє, тікать треба: неприятель уже.... Поручик, не повертаючи голови, відмахнувся рукою і заговорив приглушено під музику:

— Над сипім морем, у диких скелях, зросла квітка едельвейс. Вона була ніжна, як Адоніс і прекрасна, як Венера 2. Сходило соцце і перший промінь посилало в гори. "Адоніс, прокинься!" Сходив місяць і перші промені посилав на берег морський. "Баю, баю, Адоніс!" Роса мила його шовкові кучері, а море шепотіло казки. Едельвейс росте, як Адоніс цвіте, і бджоли грають йому на сонячних релях. І враз знялася буря, загримів у горах грім, заблискали блискавиці, і ніжний едельвейс упав у розбурхане море. Він тільки устиг крикнути: "О доле..." — як шумовиння зібгало йому пелюстки. І довго буря носила квітку по морю, терзала її тіло, труїла її кров, аж доки хвиля не викинула її на берег, на мокрий пісок.

Поручик упав головою на руку, рояль, протестуючи, застогнав під ліктем.

— На берег! Чужий, не рідний, Федоро Михайлівно! — він несподівано рвучко, мов очманілий, припав до її руки.

Голова Федори Михайлівни пішла обертом, потемніло в очах. Ще б мить, і вона б притисла його голову до грудей, але поручик уже схопився на. ноги і, мов сліпий, наткнувся на стіл. На скатерці, як дві квітки на піску, лежали сердолікові сережки в золотій оздобі. Поручик,

ніби продовжуючи свою мелодекламацію, заграв довгими пальцями по скатерці й проговорив:

— О господи, яка ми все-таки погань! — А коли обернувся, очі йому бігали вже шкодливо й винувато. Він було ступив до Федори Михайлівни, вона благально зняла руки, ніби ставлячи перед ним останню перепону. Поручик опустив голову, повернувся і тихо, мов сомнамбула, пішов до дверей. Під його розслабленого ходою тоскно рипіли мостини.

Коли на сходах завмерли кроки, Барах вийшов з-за етажерки і хазяйським оком оглянув"~стіл. На місці сережок жовтіла тільки пляма від розлитого чаю.

— Едельвейс,— сказав він глузливо.

Федора Михайлівна все ще стояла біля рояля. її широко відкриті очі, мов заворожені, дивилися на двері до темного передпокою, за яким зник поручик Ухтомський. Барах рішуче підійшов до валізки, розв'язав і почав викладати речі на підлогу.

— А чи, може, ти хочеш їхати з ними, Доро? — сказав він уже сердито.— Мені ці квіти не подобаються!

Федора Михайлівна недоумкувато дивилася на чоловіка, який намагався бути рішучим, хоч переляк усе ще світився в його очах, і мовчала.

— Едельвейс,— ще раз проказав Барах.

В цей час біля ґанку луснув постріл. Вулицею наближалась густа стрілянина. Федора Михайлівна упала па рояль і забилася в істериці. Біля її голови тьмяно виблискував розтоптаний образок.

Харків, 1931